انجنيئر عبدالوهاب سهتو

ماجر، ڪڪرالي ۽ ڪاري چاڙ جا پهاڪا ۽ چوڻيون

سال 1996ع ڌاري، رهبر ادبي سوسائٽي (راس) حيدرآباد پاران، ڊاڪٽر عبدالجبار عابد لغاري صاحب، پاڪستان نيشنل سينٽر ۾، تقسيمِ اسناد لاءِ سيمينار ڪرايو هيو، جنهن ۾ شريڪ ٿيڻ لاءِ دعوت نامو ته ڏنائين پر پروگرام ۾ ساڻ وٺي به هليو. ان دعوت ۾ ڳالهائڻ لاءِ ادبي ميدان جي وڏين ۽ معزز شخصيتن کي ڪوٺ ڏنل هئي، جنهنڪري اتي وڃڻ پاڻ تي ضروري سمجهيم.

پروگرام شروع ٿيڻ کان اڳ، گڏ ٿيڻ دوران، اڳينءَ قطار ۾ وينو هئس. منهنجي پر ۾ اڌڙوٽ عمر جو، سونهاريءَ سان هڪڙو بزرگ شخص وينو هيو. ان تعارف ڪرائڻ واري ارادي سان، پاڻمرادو پڇيو: ”اوهان جو به لکڻ سان تعلق آهي؟!“

”مڙيئي ٿورو گهڻو!“ ڪيس جواب ڏنم.

”ڇا تي ٿا لکو؟“

”هونئن ته ڪهاڻيون لکندو هئس. هاڻي پهاڪن ۽ چوڻين تي ڪم ڪري رهيو آهيان.“

”ان ۾ ڇا ٿا ڪريو؟“

”في الحال ته لغت جي تياريءَ ۾ لڳل آهيان“.

”لغت ۾ ڪٿان ڪٿان جا پهاڪا ۽ چوڻيون گڏ ڪيا اٿو؟“

”سڄيءَ سنڌ جا ۽ سنڌي ادب ۾ مروج ٻين ٻولين جا پڻ!“

”هر علائقي جي حساب سان به پهاڪا آندا اٿو يا نه!؟“

”آندا ته سمورا اٿم پر علائقي جي نشاندهي آخر ۾ ڪئي اٿم. علائقي وار لغت تيار نه ڪئي اٿم، پر هاڻي لڳي ٿو ته شايد ائين ڪم مڪمل مشڪل ٿئي.“

”ڇو؟“ حيرت مان پڇيائين: ”ڇونه مڪمل ٿيندو؟“

”دراصل پنج هزار پهاڪن ۽ چوڻين تي مبني لغت تيار ڪري ڇڏي هيم. هاڻي هڪڙو ڪتاب، ”ماجر، ڪڪرالي ۽ ڪاري جي ٻولي“ هٿ آيو، تنهن ته منهنجي محنت تي ئي پاڻي ڦيري ڇڏيو آهي.“

”اهو ڪيئن؟“

”ان ۾ پنج ڇهه سؤ اهڙا پهاڪا ۽ چوڻيون ڏنل آهن، جيڪي منهنجي مسودي ۾ آيل ئي ناهن. اهو ڪتاب لکيو آهي حافظ حبيب سنڌيءَ، ان صاحب وري انهن جي معنىٰ به نه ڏني آهي“.

”ها اها ڳالهه ته صحيح آهي.“ انتهائي ڪسر نفسيءَ ۽ حجاب مان ڪنڌ جهڪائيندي تبسم سان جواب ڏنائين: ”حافظ حبيب مان آهيان، ڪتاب مون لکيو آهي. ان ۾ الاهي شيون ڇپائيءَ هيٺ نه آيون آهن. ڪجهه اداري جي پاليسيءَ سبب، ڪجهه جلدي هئڻ ڪري“.

”جيڪڏهن توهان اهو ڪتاب لکيو آهي ته پوءِ اوهان جي مدد جي ضرورت پوندي“.

”بلڪل جيڪا چوندؤ، سا اکين سان ڪبي!“

”مون کي ايڊريس ڏئي وڃو! توهان کي خط ذريعي لکي موڪليندس!“

حافظ حبيب سنڌيءَ سان، زندگيءَ ۾ اها پهرين روبرو ملاقات هئي، جنهن ۾ ساڻس براه راست، بلا ڪنهن توسط جي، تعارف ٿيو هيو. پاڻ انتهائي اشراف ۽ هڙان وڙان خرچ ڪرڻ وارو ماڻهو آهي.

ٺٽي ضلعي جي، سجاول سب-ڊويزن جي ٽنهي علائقن، ماجر، ڪڪرالي ۽ ڪاري چاڙ جي پهاڪن بابت، روبرو يا خطن ذريعي، معلومات خنده پيشانيءَ ۽ کليءَ دل سان پهچائيندو رهيو آهي.

وٽانئس، مٿين علائقن بابت، لاڙي ۽ جتڪي محاوري/ لهجي وارن پهاڪن ۽ چوڻين بابت چڱا تفصيل مليا آهن، جيڪي مذڪوره ڪتاب ۾ آيل ناهن. علم دوستن لاءِ هتي ڏجن ٿا ته جيئن هرڪو فائدو وٺي سگهي.

1. اڃا ڪپڙا ڪيسا خالي، هلي گهمو چوهڙ جمالي (چوڻي)

جاتيءَ ۾ غريب، مسڪين ۽ فقيري لڏي جا ماڻهو جام رهن ٿا. روزگار جا ذريعا گهٽ آهن. جنهنڪري نڪمڻ ۽ واندن ماڻهن کي ٽوڪ طور ائين چيو ويندو آهي.

مطلب:

1.1 چوهڙ جمالي، ڪيسا خالي مڙس موالي.
1.2 اڃا ڪپڙا ڪيسا خالي، هلي گهم دالي (ساهتي)
1.3 اڃا ڪپڙا ڪيسا خالي، ماڻهن ليکي ملڪ جو والي (ساهتي)

2. ايءُ جي پونتريا پونءَ ته گهُنا به گهوڙي چڙهيا (جتڪي، پهاڪو)

پونتريو: ٻٽيرو، گُٽو، تتر جهڙو ميرانجهڙو پکي.
گهُنو: ماڻهوءَ جو نالو.
پونءَ: زمين، مٽي، ٻني.
گهُنو، ملاح قوم/ ذات جو فرد. نئينءَ مان گهوڙي وٺيو مٿس چڙهيو پئي آيو. رستي ۾ زمين جي رنگ جو پونتريو به ڇَپ هنيو وينو هيو. جيڪو گهوڙيءَ جي سنبن جي آواز تي، پڙڪو ڪائي اوچتو اڏاٽو. سندس اوچتي اڏام تي، گهوڙيءَ ٽاهه ڪاڊو ۽ سئس وڃي پَٽِ پيو.
ڪِرڻ بعد، سوار پاڻ سنڀاليو. لٽا ڪپڙا ڇنڊي، پٽڪو ٻيهر ٻڌائين. گهوڙيءَ کي واڳ کان جهلي، پنڊي نپريائين ۽ پنهنجي منهن سهڪندي چوڻ لڳو: ”ايءُ جي پونتريا پونءَ ۾ ته گهُنا به گهوڙي چڙهيا“.

مطلب:

2.1 نئين ڪم ۾، اچانڪ تڪليف اچي ته سڏڙيا شوق ڇڏي وڃن.
2.2 خراب حالتون، مُهر-جوئيءَ تان ارواح ڪٽائي ڇڏينديون آهن.
2.3 جي پونتريا پونءَ ۾ ته گهُنا به گهوڙي نه چڙهيا.

3. بندر جي بازار ۾، سوين تڙبا سور (جتڪي، چوڻي).

تڙبا: تڙجندا،
سور: سوئر.
هڪ جلباٽي فقير، شاهه بندر جي ماڻهن جي ناروا سلوڪ کان ڪاوڙجي ڪين پاراتو ڏيندي چيو: ”بندر جي بازار ۾، سوين تڙبا سور.“
انهيءَ کان پوءِ، ستت ئي شهر تباهه ۽ برباد ٿي ويو. جنهن تان اها چوڻي مشهور ٿي.

مطلب:

3.1 فقيرن سان ڦٽائبو ته پاڻ به ڦٽي وڃبو.
3.2 فقيرن سان ڦٽائڻ وارا پاڻ به ڦٽي ويندا آهن.

4. بندر ڦٽو، سوڪي وٺي (پهاڪو).

شاهه بندر جي تباهيءَ بعد، ڪاري چاڻ جي ڪاڇيل طرف واقع سوڪي بندر آباد ٿي ويو. شهرن جي آباد ۽ ڦٽڻ واري تاريخ ائين آهي ته هڪڙن جي تباهيءَ پڄاڻان، ويجهي چڪ وارا شهر وڌيا ۽ ويجهيا.

مطلب:

4.1 هڪ جي تباهيءَ سان ٻئي جي آبادي ٿئي ٿي.
4.2 گهر جو وڏو لاڏاٽو ڪري ته ٻيگ نندن تي اچي.
4.3 ٽيڙهو ايرن، ڪٽي لهي وڃي.

4.4 اسو ايري، لڏڙا لهي وڃن.

5. ٻتڙ ٻاجهه پريو، دولهه درٻار ٻارا (پهاڪو)

ٻتڙ، بزرگ جو نالو. قاضي محمد سليمان، تاريخ سميجا ۾ ص 47 تي سندس شجرو هيئن ڏنو آهي: ٻتڙ بن چچر بن منهيا بن پاڻون بن ڏيرو بن ٽيهو بن انڙ بن سمون راءِ رائيڌن.

ٻاجهه پريو: وڏيڪ پيارو.

دولهه: بزرگ جو نالو.

ٻارا: ٻاهر آهي.

ٻتڙ سميجو، پنهنجي دور جو پهتل ۽ الله لوڪ فقير هيو. ٽنڊي الهيار ۾ سندس مزار آهي. غوث بهاؤ الدين ذڪريا ملتانيءَ جو مريد ۽ سنڌ ۾ خليفو هيو. مرشد کي مڙني مريدن ۽ خليفن کان وڏيڪ پيارو هيو. ڪيس خلوت ۾ به ملڻ کان منع نه هئي.

دولهه نالي به هڪڙو بزرگ هيو، جيڪو سندس همعصر ۽ پير ڀائي هيو. ڪيس خلوت ۾ وڃڻ جي ڪلي اجازت نه هئي. قاصد ذريعي اجازت وٺي، اندر ويندو هيو. جتي ٻتڙ پهچندو هيو، اتي دولهه درٻار کان ٻاهر ويٺو هوندو هيو.

مطلب:

5.1 جيڪو درٻار ۾ اجازت کانسواءِ وڃي سگهي، تنهنکي ٻتڙ سان ۽ جيڪو نه وڃي سگهي، تنهنکي دولهه سان ڀيٽ ڏني ويندي آهي.

6. ٻيا سڀ مري ويا، ٽڏهن فوجو ٽيو فقير (پهاڪو)

تعلقي شاهه بندر جي جلباڻي قوم ۾، فوجو يا فوجدار خان نالي همراهه هيو، جنهن جو سارو خاندان ۽ مال مڏي هڪ ٻاهه جي واقعي ۾ سڙي رک ٿي ويو. جنهن سبب پاڻ چريو ٿي پيو ۽ فقيراڻا حال ڪيو گهمندو هيو. سندس زبان تي سدائين اهي لفظ هوندا هيا: ”ٻيا سڀ مري ويا، ٽڏهن فوجو ٿيو فقير“

ٻي روايت مطابق سندس لفظ هوندا هيا: ”ڪونهي مڙس ملڪ ۾، ٽڏهن فوجو ٿيو فقير“.

مطلب:

6.1 واهرو سڀ هليا ويا، ٽڏهن حال هيٺا ٿيا.

6.2 جتي وڻ ناهي، اتي ڪانڊيرو به درخت.

6.3 ڀيٽيو: ڪونهي مڙس ملڪ ۾، ٽڏهن ٽيون وانديون وس چڙن.

7. ڀلي رڙي بادام، جنهن جو ڦرُ آهي ڦُٽرو. (جتڪي، پهاڪو)

ڀلي: ڀلين، سدا.

رڙي: راڙ ڪري، رنبي، دانهن ڪري.

بادام: ڏاچي، اُنڻ، اُنڙي.

ڦر: گورڙو، توڏو، ٻچو.

ڦٽرو: سنو.

اها اُنڙي ڀلي دانهون/ ڪوڪون ڪري، جنهن زبرو ڦرُ ڄڻيو آهي. انهيءَ جو رنبڻ هر ڪنهنکي وڻندو آهي. ان جي بر عڪس، ڪمزور ۽ مئل ڦر ڏيڻ واري ڏاچيءَ جي رنبڻ يا ڪِڪ، ڪنهن کي به ڪا نه وڻندي آهي.

مطلب:

7.1 پنهنجي اولاد لاءِ دانهن ڪوڪ ڪرڻ جو ان کي حق آهي، جنهن جو ڄڻُ سنو آهي.

7.2 کير ڏيندڙ ڳانءِ جون لتون هر ڪو سهندو آهي.

8. پولڙو پوڙهو ٿي ويندو ته به گيلاٽيون ڪونه وسرندس. (پهاڪو)

پولڙو: پولو، باندر.

گيلاٽيون: بولاٽيون، قلابازيون، پٽ تي ليٽڻ.

باندر يا پولڙو، ڪڪ پوڙهو ٿيڻ بعد به پنهنجي فطري عادت کان ڪين مڙندو، بولاٽيون ضرور ڏيندو. عادت عضوو آهي. هڪ دفعو پوڻ کان پوءِ مشڪل نڪرندي آهي. عمر جي خاص حد کان پوءِ ته مرڻ تائين ساڻ هلندي آهي.

مطلب:

8.1 وڏڙن کان ورثي ۾ مليل عادت، ڪير به نه ڇڏي سگهندو آهي.

8.2 ننڍي هوندي جي پيل عادت، پيريءَ ۾ نه ويندي آهي.

8.3 پڪي گهڙي ڪي، ڪنا ڪين ورندا آهن.

9. پينءَ جي بازار ۾، ٻيائي نه ڪجي (چوڻي)

بزرگ شيخ سلامت عرف مغليين جي ميلي جي بازار ۾ ٻيائي، ڪوڙ ۽ ٺڳي نه ڪرڻ گهرجي.

جيڪڏهن ڪنهن جي ڳالهه ۾ ٿورو گهڻو تفاوت نظر ايندو آهي ته ڪانئس پڪائيءَ خاطر پڇيو ويندو آهي، "هيلي هيءَ پينءَ جي بازار آهي، ان ۾ ٻيائي نه ڪر!"

ٻي روايت ۾ آهي ته ڪيس چئبو آهي ؛ "ڦهر نه ڪر! پينءَ جي بازار آهي!"

مطلب:

9.1 بزرگن جي آستانن تي، غلط ڪمن کان پاسو ڪجي.

10. پينءَ جي بازار ۾ پيو گهم. (چوڻي)

جاتي شهر ۾ واقع درگاهه مغليين جي بازار، ميلي جي وقت، تمام ڏکي ٿي ويندي آهي. منجهس نه ڪنهن کي گهمڻ ڦرڻ جي جهل پل هوندي آهي ۽ نه ئي بازار ڪٽڻ جي هوندي آهي. گهمڻ ۾ ٿڪ محسوس ڪرڻ واري کي چئبو آهي: "پينءَ جي بازار آهي، پيو گهم!"

مطلب :

10.1 گهمڻ لاءِ گهڻو ميدان آهي.

11. ٺٽي جا ٺاٺ هيا، تڏهن ملتان تي آڏيو (چوڻي)

ننگر ٺٽو، ملتان شهر کان اڳي جو آباد ۽ قديمي آهي. جڏهن ٺٽو تعميرات ۽ جلوي جي حساب سان پُور-جوانيءَ ۾ هيو ۽ ٺاٺ ٻاٺ هيس، تڏهن ملتان اڃا مس آڏيو/ نهيو پئي.

مطلب:

11.1 علم ۽ عالم، ملتان کان اڳي، ٺٽي ۾ هيا.

12. جاتي، قرب جي ڪاتي (چوڻي)

ڪاتي، کهڻ جي ڪم ايندي آهي. جنهن سان اڳلي جو سر ڪڄندو آهي ۽ ٻئي جو پيٽ پربو آهي. ڪڏهن ڪي ڪاتي ڦيرائڻ وارا اهڙو ته منڙي نموني سان ڪاتي ڦيري ويندا آهن جو ڪسڻ واري کي ڪسجي وڃڻ تائين لک ئي نه پوندي آهي. اهڙن ڪهڻ کي، مني چريءَ سان تشبيهه ڏني ويندي آهي.

جاتي شهر جي رهاڪن منجهه جيڪا محبت، قرب ۽ پاٻوهه آهي، تنهن بابت اشارتًا ائين چيو ويندو آهي.

مطلب:

12.1 چاچي به ڪوئڻ، ڇهنڊڙي به پائڻ.

13. جاتي ڪل جت، ماڃر ڪل ميھ (چوڻي)

ميھ: ملاح، مهاڻا

جاتيءَ جو سمورو علائقو، جت قوم جو آهي ۽ منجهس اها ئي قوم آباد آهي. جڏهن تہ ماڃر واري علائقي ۾ سمورا ملاح قوم جا ماڻهو رهن ٿا.

مطلب:

13.1 هر علائقي ۾، جاگرافيائي لحاظ کان مانوس، ڪا نہ ڪا قوم يا ذات آباد آهي.

14. جاتيءَ جا جت، پيرن اگهاڙا (چوڻي)

جاتيءَ جا ماڻهو، جن ۾ اڪثريت جت قوم جي آهي، مغليين اولياءَ (شيخ سلامت متوفي 610 ھ) جي ادب واري لحاظ کان جُتي پيرن ۾ ڪونہ پائين. پيءُ جي بازار ۾، اڪثر پير اگهاڙا ڪري هلندا آهن.

مطلب:

14.1 هر قوم پنهنجي لباس ۽ اطوار مان سڃاتي ويندي آهي.

14.2 هر قوم جي ڪا نہ ڪا نشاني ضرور هوندي آهي.

15. جت سي جيندي، سسئي سرهوڻي نہ ڏني (جتڪي، چوڻي)

سي: اهي.

جيندي: جن

سرهوڻي: آرام

جت اهي هيا، جن سسئي کي آرام سان ويهڻ نہ ڏنو. سسئيءَ جا ڏير، ذات جا جت هيا. سسئيءَ جي وَر، پنهونءَ کي دوکي سان ڪٽي ويا ۽ سسئيءَ جون ننڊون حرام ڪري ويا. جنهن سببان سسئيءَ کي جبل جهاڳڻا پيا ۽ پنهل کي پسڻ لاءِ ڏاڍو پاڻ پتوڙڻو پيو. جتن کي طعني طور ائين چيو ويندو آهي.

مطلب:

15.1 جَتُ ذات مان چڱائيءَ جي اميد نہ رکجي.

15.2 جَتُ، بي پَتِ، مارِ گهَت يا اگون لاتي وت.

16. جنهن جو گر صدر، تنهن جا چيلا پلين چاڳ ڪن (پهاڪو)

گر: گرو، مرشد.

صدر: بنيادو، ٻڌيائتو، پلو، اصلي.

چيلا: پوءِ لڳ، مريد.

چاڳ: مستي.

جنهن مريد، سچي مرشد جي هٿ تي بيعت ڪئي آهي، سو پلي لاڏ ڪري. ڪيس لاڏ ڪرڻ جو جواز آهي. سچو مرشد/ شيخ يا رهبر ڪيس ٽڙڻ نہ ڏيندو. ڪڏهن بہ ڪيس غلط ڪم لاءِ مشورو نہ ڏيندو. ڪيس غلط ڪم ڪندي ڏسندو تہ بہ تنبيھ ضرور ڪندس.

مطلب:

16.1 اصلي شيخ، مريد کي غلط راھ تي هلڻ جي تلقين نہ ڪندو.

16.2 ڪامل مرشد جي مريدن کي، شيطان گهٽ ورغلائي سگهندو آهي.

16.3 سو پلي نخرا ڪري، جنهن جو ڪيرو قائم آهي.

16.4 وَچ ڪُڏي، ڪيري آهر.

17. جوکيي مان جُوکو، نندي ۾ ننديو تڏهن بہ اُٿ جيترو. (چوڻي)

جُوکو: نقصان.

جوکيا قوم، ٺٽي ضلعي جي ڪوهستاني علائقي ۾ جهمپير، جنگشاهي ۽ مال واڙي طرف رهي ٿي. جابلو قوم هئڻ ڪري سخت دل آهي. ڪائنس پهتل ننڍڙي ۾ ننڍڙو نقصان بہ اٺ جيترو وڏو هوندو آهي. ان انديشي سببان، ڪائنس ٽارو ڪرڻ گهرجي.

مطلب:

17.1 جوکيا قوم مان چڱائيءَ جي اميد گهٽ رکجي.

18. جي اکين ۾ آنجڻ هئا تہ بوترڪيون ڪيهان پويون. (جتڪي، پهاڪو).

آنجڻ: سرمو.

بوترڪيون: آنڙيون.

ڪيهان: ڪيئن.

پويون: ٿيون.

سرمي جي استعمال سان، اکين ۾ آنڙيون نہ ٿينديون آهن. جيڪو ماڻهو، هر رات جو سمهڻ کان اڳي، سرمي پائڻ جو عادي آهي، ان جي اکين ۾ آنڙيون وغيره نہ نڪرنديون آهن. جيڪڏهن سرما پائڻ جي باوجود اکين ۾ آنڙيون نڪرن تہ پوءِ انهن تي سواليہ نشان ضرور هوندو تہ اهي ڪيئن ٿيون؟

مطلب:

18.1 جيڪڏهن اکين ۾ سرما هيا تہ پوءِ آنڙيون ڪيئن ٿيون؟

18.2 هڪ ٻئي وٽ نيڪ نيتيءَ سان اچبو وڃبو تہ تعلقات قائم رهندا، ويچا نہ پوندا.

18.3 هڪ ٻئي وٽ اچڻ وڃڻ هجي تہ پوءِ تعلقات ڪيئن ٽُٽندا!؟

19. چڇ مڙيو ئي چوڪريون، جاتي مڙيئي جوءِ. (چوڻي)

چڇ: چڇ جهان خان وارو علائقو.

چڇ جهان خان ۾، ملاح قوم اندر چوڪرين جي گهٽائي هئي. انهن نياڻين جا مائٽ، جاتيءَ وارن سان سڱابنديون ڪري، نياڻين جا گهر آباد ڪندا هيا. جڏهن جاتيءَ جي رهندڙ ڪنهن زال کان پڇبو هيو: ”تون اصل ڪاٿان جي آهين؟“

”چڇ جي!“ موٽ ۾ چوندي هئي: ”چو جو چوڪريون اتي جام هيون!“

مطلب:

19.1 جاتيءَ جي ڀيٽ ۾، چڇ اندر چوڪريون جام ڄمنديون هيون.

20. دڙو، گيهہ جو گهڙو، پر بي وڙو (چوڻي)

تعلقي ميرپور بٺوري جو شهر دڙو، سني زرعي زمين هئڻ سبب، شاهوڪاريءَ ۽ حسن ۾ مشهور هيو. پئسي ۽ حسن جي گهٽائيءَ سبب، جڏهن بيهودگي وڌندي آهي تہ مڪاري بہ ڪرُ کڻندي آهي. اها مڪاري ڪنهن کي بہ نہ وٽڻندي آهي ۽ بي وڙائپ ۾ شمار ٿيندي آهي. دڙو بہ انهن حالتن کان اثر پذير ضرور رهيو آهي.

مطلب:

20.1 دڙو، بي وڙو.

20.2 ٺل، دل ڏيئي، وينو رل.

20.3 بٺورو، دل ڏيئي، بينو رو.

21. ديرو، ڦِٽو، اورنگا وُٺو. (پهاڪو)

تعلقي شاهبندر جي ڪڪرالي واري علائقي ۾، ديرو ڪيهرن جي گاديءَ جو هنڌ هئو. ان جي ڦٽڻ بعد، اورنگزيب عالمگير، اورنگا بندر تعمير ڪرايو. اورنگا کي ڪڪرالہ بہ چوندا آهن.

مطلب:

21.1 هڪڙو شهر ڦٽي تہ ٻيو آباد ٿي وڃي.

22. رڙي، ٽڪن ۾ پڙي، ڄَٽن کي مليو جواب. (چوڻي)

رڙي: جاتيءَ جي اوپر طرف، مائي رڙيءَ جي نالي پويان هڪ پراڻو ۽ مشهور شهر آهي.

مائي رڙي پنهنجي وقت جي حسين عورت هئي. ملڪ حمر خان ڄَٽُ، مٿس عاشق ٿي پيو. ڏوتيءَ هٿارائون ڪيس شاديءَ جا نياپا موڪليائين.

موٽ ۾ رڙيءَ چورايس: ”ملڪ صاحب! تون ڄت قوم جو ملڪ آهين. جيڪڏهن مون سان شادي ڪرڻ چاهين ٿو تہ مهرباني ڪري، ڪاري گونگڙي ڪان وني منهنجي ڳوٺ تائين، رات پيٽ ۾، پاڻي پهچائڻ لاءِ واهہ کوٽرائي ڏي تہ توکي مڃيندس“.

ملڪ حمر ڪيس راتو واهہ، واهہ کوٽرائي ڏنو، جيڪو اڄ بہ حمر واهہ نالي سان مشهور آهي. جنهن سببان سندن شادي ٿي ۽ ڄت قوم سان تعلق هئڻ جي باوجود، رڙيءَ جي سڱ ڪان کين جواب مليو.

مطلب:

22.1 سڱ آهن، سهيندن جا.

22.2 جيڪي هٽن، سي ڪٽن.

22.3 پِرمان تڏهن پسندين، جڏهن ڳِني جا ونڻ ڏسندين.

22.4 مومل سو ماڻيندو، جيڪو ڪاڪ تي چڙهندو.

23. رن هڪڙن جي مري، ٻين کي لڱن سؤڻ. (پهاڪو)

رن مرڻ: زال مرڻ، گهر ڊهڻ، نقصان پوڻ.

لڱن سؤڻ: خوشي ٿيڻ.

انساني فطرت آهي تہ ڪو بہ پنهنجو نقصان نہ برداشت ڪري سگهندو آهي. ان جي بر عڪس ساڳيو نقصان، ٻئي کي رسندو آهي تہ ڳجهيءَ طرح فرحت ضرور محسوس ڪندو آهي. ڪي تہ وري ٻئي کي پيل نقصان تي خوشيون پڻ ملهائيندا آهن.

مطلب:

23.1 ٻئي جي خوشيءَ ۾، ڪو ڪو خوش هوندو آهي.

23.2 مروان موت، ملوڪان شڪار.

23.3 ڪاسائيءَ کي ماهہ جي، ڇيلي کي ساهہ جي.

23.4 هڪڙن کي نقصان پوي، ٻيا خوشيون ڪن.

24. سانوڻ جو سُٽو، ڪُتي جو ڪٽو. (چوڻي)

سانوڻ: هندي مهيني جو نالو، جنهن ۾ وسڪارو ٿئي، گاهہ وغيره جام ٿين.

جيڪو ماڻهو وسڪاري يا گاهہ جي منڊ ۾ مال کي نہ ٿو چاري ۽ سستي ڪري سمهي ٿو پوي، سو تڪليف ڏسندو. آخر ۾ رڳو ڏهڙ-ڏهڙان ۽ رڙيون ڪوڪون هوندس. تنهنڪري مالدار کي، سانوڻ جي مهيني ۾ سمهڻ نہ گهرجي.

مطلب:

24.1 ويل وقت وري هٿ نہ ايندو آهي.
24.2 وقت کي سجايو ڪرڻ لاءِ جتن ڪرڻ گهرجن.

25. سَپَ متي گاهہ، سَپَ بيتو نہ وسري، چِت وٽيسي، ڏڌ ڪاءُ ساءُ (جتڪي، پهاڪو)

سَپ: سانپ، نانگ.
گاهُہ: پاڙِ، کير پيارڻ وارو ٿورو.
بيتو: بيٽو، ٻچو، پٽ.
چِت: دل، نيت.
وٽيسي: ٿُتي پونڻ، ڪَتِي تي پونڻ.
ڪاءُ: ڪهڙو
ساءُ: سواد
هڪڙو جوڳي نانگ کي کير پياريندو هيو. هڪ ڏينهن، نانگ جو ٻچو سندس هٿان مري پيو، جنهن تي نانگ کي ڏاڍي خار آئي ۽ چيائينس: ”مون کي کير نہ پيارج، ڇو جو تو منهنجو ٻچو ماريو آهي، اهو سور مون کان نہ وسرندو. تنهنجي کير پيارڻ واري ٿوري تان دل کٽي تي وئي آهي، ان سان مون کي سواد بہ نہ ملندو.“

مطلب:

25.1 دوستي، جڏهن دشمنيءَ ۾ بدلبي آهي تہ ڪيل چڱايون بہ وسري ويندينون آهن.
25.2 دوستي ٽٽڻ ڪانپوءِ، سنهيون سنهيون ڳالهيون بہ وڏيون نظر ايندينون آهن.

26. سنڌو ٽٽو، جاتي وئي. (پهاڪو/ چوڻي)

جاتي شهر جي ڏکڻ طرف، ڪجهہ ميلن جي مفاصلي تي سنڌو بندر هيو. 1819ع ڌاري ساموندي وير چڙهڻ سبب تباهہ ٿي ويو. جاتي، ان وقت ننڍڙو واهڻ هئي. سنڌي جي ٽٽڻ بعد، ماڻهن جاتيءَ ڏانهن لڏ پلاڻ ڪئي. آبادي وڌڻ لڳي ۽ شهر وسي ويو.

مطلب:

26.1 هڪڙي وسندي ٽٽائي، ٻي وسائڻ الله آڏو ڏکيو ڪم ناهي.

27. سوڪي ٽٽي، ڪارو وٺو. (پهاڪو/ چوڻي)

اورنگا بندر ٽٽڻ بعد، شاهبندر آباد ٿيو. شاهبندر ٽٽو تہ ڪيٽي بندر وسيو. ڪيٽي بندر جي تباهيءَ کان پوءِ، ڪاري جي علائقي ۾ سوڪي بندر گاهہ نهيو. سؤ سالن کان پوءِ، اهو بہ ساموندي طوفانن سبب ويران ٿي ويو. جنهن ڪانپوءِ ڪارو چاڻ بندر وسي ويو. جيڪو اڄ بہ آباد آهي ۽ تعلقي جي حيثيت رکي ٿو.

مطلب:

27.1 هڪڙيون لٽي، ٻيون پٽڻ، الله لاءِ تمام آسان آهي.

28. شاهبندر ٽٽو، چوهڙ وٺو (پهاڪو/ چوڻي)

شاهبندر جي شهر ٽٽڻ بعد، تعلقي جو مک شهر چوهڙ جمالي، ورسي ويو. جيڪو اڄ بہ آباد آهي ۽ تعلقي جي حيثيت رکي ٿو.

مطلب:

28.1 الله ڪيئي آباديون ويران ته ڪيئي ويرانيون آباد ڪري ڇڏيون.

29. ڦُلان پري ٽارڙي، پوران پڳلي جاءِ (پهاڪو)

ڦُلان پري: ڦلن يا گلن سان پريل.
ٽارڙي: ٽاريءَ جو اسم تصغير.
پوران: پورڙي يا بيعقل عورت.
پڳلي جاءِ: پڄي وڃي ٿي.
بيوقوف عورت، گلن ڦلن جي ننڍڙي ٽارڙيءَ ڪان به ونءُ ويندي آهي. انهيءَ شڪ سان ته متان اڳتي هلي، اها جنجل جو سبب بڻجي.

مطلب:

29.1 ڪير جو ڪاٽيل، چاچ به ڦوڪي پيئندو آهي.
29.2 ڪُتيءَ ڪي برندڙ چُوانتي لڳي ته تارا ڏسي به پئي رُوڙي.

30. ڪارو بوٽ هٿ ۾، جَٽُ جاتيءَ تو وڃي. (چوڻي)

جڏهن به ڀهراڙيءَ جو جَٽُ، شهر ۾ ايندو هيو ته ڳوڻان بوٽ هٿ ۾ ڪٽي ايندو هيو. شهر ۾ گهڙڻ کان اڳ، پير ڌوئي بوٽ پائيندو هيو ۽ پوءِ شهر ۾ داخل ٿيندو هيو. ائين ڪرڻ سان ڪيس نه بوٽ چندٽو پوندو هيو ۽ نه ئي جهنگ مان لنگهڻ سبب بوٽ ڳسندو هيس. جهنگ مان هلڻ دوران، بوٽ سان واريءَ يا ڌسڙ وارو ميدان پار ڪرڻ اهنجو هوندو آهي. ان لاءِ ضروري آهي ته پير اگهاڙا هجن.

مطلب:

30.1 جتن ڪي بوٽ سان پنڌ ڪرڻ اهنجو لڳندو آهي. بوٽ هٿ ۾ ڪڻڻ سندن نشاني آهي.

31. ڪانهن نسريا، ڪانيرو نسريا. (زرعي، چوڻي)

ڪانهن: هڪ قسم جو سَرَ جو ٻوڙو، جنهن جي سرن مان ٽوٽا نهندا آهن ۽ جاين ۾ ڪم ايندا آهن.
ڪانيرو: ڳاڙهن چانورن جو قسم، جيڪو لاڙ طرف ٿئي، ڪامرو به سڏبو اٿن.
جڏهن ڪنهن نسرندو آهي، تڏهن ڪانيرو چانور جون ساريون به نسرنديون آهن. اها چوڻي ٻيءَ طرح به مشهور آهي: ”سر نسريا، موتيا نسريا.“
موتيو: لاڙي چانور جو قسم آهي. سر نسرندا آهن ته ڳڏوگڏ، موتيي چانور جون ساريون به نسرنديون آهن. آڳاٽي دؤر ۾ موسمن بابت، خود-رو ٻوٽن مان چاڻ حاصل ڪبي هئي يا نکتن وغيرهن مان ته جيئن فصل وغيره وقتائتا پوکي سگهجن. سر جي نسرڻ مان، آڳاٽا ماڻهو، سارين جي نسرڻ جو اندازو لڳائي وٺندا هيا.

مطلب:

31.1 پيٽيو: ڪانهن نسريا، ويهر جي مند پوري.

32. ڪانهن نسريا، ويهر جي مند پوري.[1] (زرعي، چوڻي)

ڪانهن: سانوڻ جي مند ۾ خود-رو چاپندڙ سر.
ساريون ٻن طريقن سان پوکيون ويندبون آهن: هڪڙو ٻجارڻ ۽ ٻيو ڪورڙ.

1. ٻجارڻ: هن طريقي ۾ ڀهرين ٻج پوکبو آهي، بعد ۾ سلا ڪڍي ٻئي هنڌ نهيل زمين ۾هٽبا آهن. هن جا به

[1] اميد علي سنيو، ادا قيمت سنڌي اناج منڊي، ٽنڊو محمد خان. هن پوري پهاڪي جي وضاحت ڪانئس خطن ذريعي ملي آهي.

ٻہ طريقا آهن. هڪ ڪڪر ٻج ۽ ٻيو ناڙي ٻج.

1.1 ڪڪر ٻج: ديسي ٻاڻ يا سارين جو سڙيل ٻلال، ننڊين ٻارين ۾ وجهي، ان کي ٻاھ ڏئي، ساڙي رک ڪري، پاڻي ڏيئي ٻج ڇٽبو آهي. ڪڪر ٻج پاڻيءَ کانسواءِ نہ ٿيندو آهي.

1.2 ناڙي ٻج: هن طريقي ۾ ٻيجارو ناڙي طريقي سان ڪيو ويندو آهي. جتي پاڻيءَ جي کوٽ هجي يا زمين ڪلر/ سيڪ واري هجي، اتي ناڙي ٻج ڪبو آهي.

متي جاٽايل، ٻنهي طريقن سان ٻج مهيني اندر تيار ٿي ويندو آهي. جنهن کانپوءِ، ٻجارڻ کي پاڻي ڏئي، ٻج پاڙئون لوڙهي، سارين جي ٻنيءَ ۾ پوکبو آهي. جنهن کي رونبو/ رونبي يا ويهر/ ويهراج/ ويراج سڏبو آهي.

2. ڪورڙ: هن طريقي اندر زمين ناهي، ان کي پاڻي ڏيئي، ٻينل پاڻيءَ اندر ٻج ڇٽبو آهي.

آڳاٽي دؤر ۾ جڏهن، گهڙيون ۽ ڪيلينڊر ڪين هئا، تڏهن هاري ناري، نکٽ ڏسي يا خود-رو ٻوٽن جي اوپڙ مان مندن جو اندازو لڳائيندا هيا ۽ پوءِ زرعي پيداوار يا فصلن جي تياري ڪندا هئا.

اهڙيءَ طرح سارين جي رونبي جو وقت جيڪو، ڪانهن جي نسرڻ سان ختم ٿئي ٿو، ان جو اندازو لڳائيندا هيا. ڪانهن نسرڻ پڄاڻان، رونبيءَ جي مند پوري ٿي وڃي ٿي. هاڻي ٻيجارو ڪيڏي رونبو ڪرڻ مان فائدو نہ پوندو. ڇو جو هاڻي رونبيل ساريون، نہ سنيون ڇاپنديون ۽ نہ ئي منجهن ان/ چانور ٿيندو.

مطلب:

32.1 ڪانهن جي نسرڻ کان اڳ، سارين جو رونبو ڪجي.

32.2 ڪانهن نسريو، ويهراج جي مند پوري ٿي وئي.

32.3 هاريءَ کي اڳواٽ محنت ڪرڻ گهرجي.

33. ڪرمي هٽ ڪار، ويلي هٽ وڃٽي. (چوڻي)

ڪرمي: ڪرمن وارو، سياڳو.

ويلو: واندو، ٻالهو، نڪمو.

هٽ ۾ وڃٽي: نڪمٽائپ وارو ڪم.

سياڳو ماڻهو، ڪنهن نہ ڪنهن ڪم ۾ مشغول هوندو آهي. جڏهن تہ واندو ماڻهو، ٻاڻ کي وڃٽو وينو هٽندو آهي. ڪيس ڪم جو ڇئبو آهي تہ ٺيڙ ٽپ ڇڙهي ويندو اٿس.

مطلب:

33.1 ٽوٽي ماڻهوءَ کي ڪم نہ ڪرڻ لاءِ بهانا هزار هوندا آهن.

33.2 ٽنگ پيگو ڪم ڪري، ٻانهن پيگو ڪم ڪري پر دل پيگو ڪم نہ ڪري.

34. ڪرهيي جي ميلي کان پوءِ، ڪپڙن کي ٻاھ ڏٻي ڇا؟ (پهاڪو)

ڏيهاڙي جي ڪم ڪار وارو ماڻهو، عام رواجي ڪپڙا پائيندو آهي. جڏهن تہ ڪنهن وڏي ڏيهاڙي تي جهڙوڪ: شادي مرادي، عيد براد، ميلي ملاکڙي يا ميٽنگ وغيره ۾ پلو وڳو پائيندو آهي تہ جيئن عام ڏيهاڙن کان مختلف نظر اچي ۽ سندس شخصيت جو اثر ماڻهن تي چڱو پوي.

بدين طرف، ڪرهيي ٻانداري بزرگ جي مزار آهي، متس وڏو ميلو لڳندو آهي. جنهن تي ماڻهو پلا لٽا پائي گهمڻ ايندا آهن. جيڪڏهن اهڙي پلاري موقعي تي بہ سٺا ڪپڙا پائڻ لاءِ نہ ملن تہ پوءِ ڪپڙن کي ساڙبو ڇا؟

مطلب:

34.1 عيد کانپوءِ ڪپڙا ساڙبا ڇا؟

34.2 ڪم نڪرڻ کان پوءِ، ڪاغذ کي ڇٽبو ڇا؟

34.3 سيرو ڪاڏو، پاتل ڦاٽي.

35. ڪوچار پن ٻوڙيا، راهينءَ پر ويهي، راهينءَ چيس: ”پچ ته پچون نه ته ٻڏاسين ٻئي.“ (پهاڪو/ زرعي)

ڪوچار: تعلقي جاتي جي ڏيهه جو نالو،
راهين: ڏيهه جو نالو، اصل نالو ڏگرائين اٿس.
پرِ ويهي: پاسي ۾ ويهي.
اهو پهاڪو هيئن به چيو ويندو آهي.

”ويڪيءَ پن ٻوڙيا، جرڙي پر ويهي،
جرڙي چيس: پچ ته پچون نه ته ٻڏاسين ٻئي.“

هڪڙي زمين، پاڻيءَ سان تارئون تار پربي ته ٻيءَ کي به سيڪ ڏئي ساڙيندي. ٻنهي ۾ ڪو به فصل نه جاپي سگهندو. جيڪڏهن ٻئي پاڻيءَ سان تارئون تار پربيون ته پاڻ کي ته تباهه ڪنديون پر اوسي پاسي کي به سيڪي ساڙي وجهنديون. انهن جي بچڻ جو اهو حل آهي ته منجهن بيٺل پاڻي ٽڏي تي ڪڍي ڇڏجي يا هيٺانهين زمين ڏانهن نيڪال ڪري ڇڏجي.
اهو سبب آهي جو ٻڏندڙ ٻنهي ٻنين منجهان هڪڙيءَ، ٻيءَ کي چيو: ”ٻنِ/ ڪنن وٽان تون به پچي پؤ ۽ مان به پچي پوان ته جيئن ٻئي ٻڏڻ واري نقصان کان بچي پئون.“

مطلب:

35.1 جيڪو ماڻهو ٻُڏو ڪم ڪري، يا اڌ ۾ ڪم ڇڏي وڃي، تنهن کي باز رهڻ لاءِ ائين چئبو آهي.

36. ڪونجن ڪُرڪ، پاڻيءَ سُرڪ. (زرعي، چوڻي)

ڪونج: پکيءَ جو نالو
ڪُرڪ: دانهن
جڏهن يا جنهن وقت ڪونجون ڪُرڪ ڪنديون آهن، ان وقت پاڻيءَ جي قلت ٿي ويندي آهي ۽ درياءَ جي تري ۾ پاڻي وهندو آهي.

مطلب:

36.1 ڪونجن جي دانهن ڪرڻ وقت، پاڻي ٿورڙو ٿي ويندو آهي.
36.2 درياهه ۾ پاڻي لهي وڃي ته ڪونجون ڪُرڪ ڪنديون آهن.

37. ڪونجن ڪُرڪ، ڪير چُرڪ (زرعي، چوڻي)

ڪير جو تعلق مينهن سان آهي. جڏهن ڪونجون ڪرڪ ڪنديون آهن تڏهن درياهه ۾ پاڻي ته لاٿ ڪري ويندو آهي پر تر جون مينهون به ويهڪي ويندون آهن ۽ ڪير ڏيڻ گهٽجي ويندو اٿن.

مطلب:

37.1 ڪونجن جي دانهن ڪرڻ وقت، مينهون به ڪير گهٽائي ويندون آهن.

38. ڪونهي مڙس ملڪ ۾، تڏهن ٽيون وانديون وس چرن. (پهاڪو)

وانديون: ڇڙيون، اڪيليون، بنا مڙس واريون.
جڏهن مڙس/ مرد گهر ۾ نه هوندا آهن ته عورتون آزاد ٿي پونديون آهن ۽ پاڻ-هُرتڙيون ٿي بي-راهه-روي اختيار ڪنديون آهن.

مطلب:

38.1 مڙس ڪمزور، زال زور.
38.2 ڪونهي مير علي مراد خان ملڪ ۾، تڏهن ٽيون وانديون وس چرن.

39. ڪارو ڦٽو، ڳاڙهو وٽو (چوڻي/ پهاڪو)

ڪاري چاڻ جو شهر ڦٽي وڃڻ ڪان پوءِ، ان جي ويجهي وارو شهر ڳاڙهو، وسي ويو. اڄ اهو ئي ڪيٽي بندر ۽ ڪاري چاڻ جو مرڪز بڻيل آهي.

مطلب:

39.1 الله، هڪڙين لٽي ٿو ته سهسين پٽي ٿو.

40. ڪاري جي ڍوري، ماجر جي چوري،
ٻاهر سوڙهي، هيٺ اوڙي (چوڻي)

ڪاري جي علائقي جي ڍوري، ٻاهران ڀلي سوڙهي نظر اچي، پر عُمق ۾ اونهي هوندي آهي. منجهس پاڻي گهرو هوندو آهي.
اهڙيءَ طرح ماجر جي چوڪري، ڀلي عمر ۾ ڪيتري به ننڍي هجي پر عقل ۽ سگهڙائپ ۾ پڙ هوندي آهي. دَمَ خَمَ جي لحاظ ڪان به گهري هوندي آهي. ڪنهن کي به اندر جو راز نه ڏيندي آهي.

مطلب:

40.1 جنهن جو انت لهڻ ڏکيو هجي، تنهن لاءِ ائين مثال ڏبو آهي.

41. ڪر بند، هينئون هنڌ (پهاڪو)

ڪر: گڏهه.
بند: ٻڌل.
هينئون: دل دماغ،
هنڌ: جائتو، سڪون.
گڏهه، ڪڙهه/ وٿاڻ ۾ ٻڌل هوندو ته مالڪ جي دل کي قرار هوندو. ڇڙيل صورت ۾ مالڪ کي گڏهه وڃائجڻ جي ڳڻتي هوندي ۽ ننڊ آرام ڦٽل هوندس.

مطلب:

41.1 جڏهن بڇڙي عادت واري کي، جيل ۾ يا ڪم ۾ ڦاسائي قيد ڪبو آهي ته ان لاءِ ائين چئبو آهي.

42. ڪر کي ڪستوري، ڪنڌي ٻڌي چار،
اچيس پسوري، ليٽي پوي لَڏ ۾. (پهاڪو)

ڪستوري: ڪٿوري، خوشبودار گاهه.
ڪنڌي: ڪلي تي.
پسور ي: پورُ، مکني.
گڏهن کي ڪلي تي ٻڌي ڪٿوري کارائبي تڏهن به ڇڙڻ ڪانپوءِ وڃي وري به لڏ ۾ ليٽندو. يا واڙيءَ مان سڪل ڪرڦٽي ڪرتي کائيندو.

مطلب:

42.1 خراب نسل واري/ بي اصل ماڻهوءَ سان، ڪيڏيون به چڱايون ڪجن، وقت پوڻ تي ترپون ئي به هڻندو.

43. ڪيڙيندي ڪُتين ۾، اکيون جاءِ ڪجن،
چونيءَ پڳي هڪڙي، ٽيئي ٽول ڪرن،
هارين هَرُ ڪلهي تي، چڙيا ڏاند چرن. (زرعي پهاڪو)

ڪيڙيندي: هر ڪاهيندي.
ڪُتين: اها زمين جنهن مان وڻ تہ وڍجن پر اجا لاهَ هجنس.
ڪُتون: چنهنب دار پاڙون، لاهَ.
چُوني: گهوبو، لوهہ جي ڦار.
لاهن واري زمين مان پهرين لاهَ ڪڍجن، پوءِ هر ڏجي. ٻيءَ صورت ۾ هر ڏيڻ وقت، اکيون کولي هر ڏجي. ائين نہ ٿئي جو لاهہ جي پاڙ ۾ اٽڪي، گهوبو ئي ڀڃي پوي. اهڙي صورت ۾ هَرُ، هاري ۽ ڏاندَ ڪم کان ڪري پون.

مطلب:

43.1 هر ڪم سنڀالي ڪجي، متان ٿورڙيءَ غلطيءَ سبب وڏو ٽوٽو پئجي وڃي.

43.2 تہ جي گتي، سڙ چوٽون ڪائي.

44. گيدوڙا نڪتا، ويهر جي مند پوري. (زرعي چوڻي)

ويهر: ٻجارڻ ڪي پاٽي ڏئي، ٻج پاڙئون لوڙهي، سارين جي ٻنيءَ ۾ پوکبو آهي. جنهن ڪي رونبو/ رونبي يا ويهر/ ويهراج/ ويراج سڏبو آهي.
جڏهن نند- گيدوڙي، گيدوڙا جهلي تہ اها مند، ويهراج جي آهي. هاڻي ساريون رونبڻ بند ڪجن. ڇو جو ان وقت زمين تي محنت ڪرڻ فضول آهي.

مطلب:

44.1 پيتيو: ڪانهن نسريا، ويهر جي مند پوري.

45. گهاٽا گهر بندر جا، پڙيءَ تي بينو پن. (چوڻي)

شاهبندر شهر ۾ تمام گهڻا ۽ گهاٽا گهر هيا. بازار تمام وڏي ۽ چلتي واري هوندي هيس. هڪڙو فقير هڪ ئي جاءِ تي بينو پنندو هيو تہ بہ تمام گهڻو ملي ويندو هيس. ڪيس دَرَ دَرَ تي پنڪڻ جي ضرورت پيش نہ ايندي هئي.

مطلب:

45.1 وڏي وسنديءَ مان هر هڪ کي نصيب آهر روزي روٽي مليو وڃي.

45.2 وڏيءَ ديڳ جي کرڙ ئي گهڻي ٿيندي آهي.

46. لوڙهيءَ ڏور، سارين ڪرو. (زرعي، چوڻي)

لوڙهي: لوڙهہ، جيڪا ڍنين ۾ ٿئي.
ڏرو: پچڻ، رسڻ.
ڪرو: جتي لاباري بعد وَلِ رکجي.
جڏهن لوڙهہ پنهنجي جُندي (منهن وارو حصو) اندر ڪري وڃي ۽ پچي رسي وڃي تہ ان وقت ساريون بہ ڪرن ۾ پهچي ويندي آهن.

مطلب:

46.1 لوڙهہ ۽ سارين جي پچڻ جو وقت ساڳيو آهي.

47. لوءِ وڙهجي، اَلوءِ نه وڙهجي. (چوڻي)

لوءِ: ڳوٺ ۾.
اَلوءِ: پرائي ڳوٺ ۾، پرديس ۾.
پنهنجي ڳوٺ ۾ وڙهجي، ٻئي جي ڳوٺ ۾ وجي نه وڙهجي. پنهنجي گهر ۾ هرڪو شينهن هوندو آهي ۽ دفاعي حيثيت مضبوط هوندي اٿس. پرديس ۾ دفاعي حالت ڪمزور هوندي آهي.

مطلب:

47.1 ڏر تي گدڙ به شينهن هوندو آهي.
47.2 وطن خاطر وڙهندڙ لاءِ، جيڏانهن ڪيڏانهن مدد پهچي ٿي.

48. ماگهه، چوڙا ڏاگهه (چوڻي)

ماگهه: مانگهه، سياري جو هندي مهينو.
مانگهه جي مهيني ۾ ٻُريون لڳنديون آهن ۽ سياري جا چوٽ وارا سيءُ ۽ پارا پوندا آهن. گهڻي سيءُ سبب، ڏاگهه يا اٺ به دلي ڪيڏي، مست ٿي، رسا ڇنائي، چڙواڳ پيا گهمندا وتندا آهن.
ان مهيني لاءِ ٻي به چوڻي آهي:

مانگهه، سياري ڏني تانگهه.

مطلب:

48.1 مانگهه مهيني ۾ هر هڪ ساهدارکي مستي ٿيندي آهي.

49. مانگهه اڏين، ڪمر ڪڏين، وريا اتر پاند،
رنڙيون سي مُنيون، جن ويهاريا نوان ڪانڊ. (چوڻي)

مانگهه: هندي مهيني جو نالو.
ڪمر: چيلهه.
ڪڏين: چڪي ٻڌ.
وريا: لڳا.
اتر پاند: اتريان واءَ، ٿڌي هوا آٿيندڙ واءُ.
مُنيون: هچاريون ٿيون، مصيبت ۾ پيون.
ڪانڊ: مڙس.
هڪ دفعي مانگهه جي مهيني ۾، موسم سارو مينهن ڦڙيون پيون ۽ سيءُ به ڪڙڪي پيو. جهنگ ۾ ڪن ڌراڻن (ڌنارن) مال پئي چاريو، تن کي اوچتو سيءُ لڳو ته ڏکڻ لڳا. انهيءَ آنر ويلا هڪ عورت اچي لنگهي، جنهن پهرئين مڙس جي مرڻ پڄاڻان، ٻيو مڙس ڪيو هيو. انهيءَ عورت ڌنارن کي ڏڪندو ڏسي، ٺوڪون ۽ چرچا ڪيا. موت ۾ ڌنارن وري ڪيس اها وراڻي ڏني.

مطلب:

49.1 ٻيا ته سيءُ سان جيئن تيئن منهن ڏئي ويندا، اها ڏچي ۾ پوندي جنهن نئون مڙس ڪيو آهي.

50. مرون چُوٽ ڪائي، پنهنجو مٿو وڃائي. (پهاڪو)

مرون: خنزير، سوئر.
چُوٽ ڪائڻ: ڏڪ لڳڻ.
مٿو وڃائڻ: موت اچڻ.
سوئر جو ڪنڌ سڌو هوندو آهي، پاسي ڏي نه ورندو اٿس. ڏڪ لڳڻ سبب، چتو ۽ انڌو ٿي سڌ ۾ آءُ ڪندو آهي.

جهنگ چڙي جڏهن شهرن يا ڳوٺن ڏانهن منهن ڪندو آهي ته شڪاري/ ڏڪير ڪيس ڏڦي رکندا آهن.

مطلب:

50.1 چتو ٽيڻ ڪان پوءِ هر ڪو سر وجائيندو آهي.

51. مزي جو مزو، پئنچن تي تورو. (پهاڪو)

هڪڙي هٽ-واڻيي ڪي، پئنچائتي فيصلي ۾ چڱو فائدو پيو. جنهن تي پئنچن جشن جي فرمائش ڪيس: "پائي خوشيءَ ۾ اهڙو جشن ڪراءِ جو منجهس ٽشن به هجي!"

پئنچن جي دعوت ڪيائين. مٿان پنگ به گهوٽرايائين، جنهن ۾ ڌاتورو به گڏيائين.

مانيءَ کان پوءِ، پئنچن کي سائڙيءَ جو سوايو پيالو پياري، پاڻ پاسڙو ڏئي تماشو ڏسڻ وينو. پئنچ پُر-باش ٿيڻ ڪانپوءِ، خمارن ۾ وائي توائي بڪڻ لڳا. تنهن تي هڪڙي پاڙيسريءَ ميزبان کان پڇيو: "پائي! هي پئنچن سان ڪهڙي ويڌن ڪئي اٿئي؟"

"ڏٺي! پاڻ فرمائش ڪيائون، مون عمل ڪيو" ميزبان وضاحت ڪندي ٻڌايس: "مزي جو مزو به ٿيو، پئنچن تي تورو به ٿيو".

مطلب:

51.1 دوائي کي دوائي، منائي کي منائي.

52. مڪلي ٽڪري، ننگر ٺٽو ۽ پير پٺو،
جنهن نه ڏٺو، تنهن ڪجهه نه ڏٺو (چوڻي)

مڪليءَ جو قبرستان، پنهنجي تاريخي حيثيت رکي ٿو. منجهس لکين اولياءَ دفن ٿيل آهن. ٺٽو شهر به قديمي شهرت رکي ٿو. پير پٺي جو مقبرو به وڏو مقام رکي ٿو. سندس قبرستان کي مڪلي ثاني به سڏيو ويندو آهي. سنڌ جي تاريخ جا مٿيان ٽيئي ماڳ جنهن گهمي نه ڏٺا، سو جڻ جائو ئي نه.

مطلب:

52.1 جس ني لاهور نهين ويکيا، اس ني ڪڇ نهين ويکيا.

52.2 جس ني لاهور ديان ٻتيان نهين ويکيان، اوه جميا ئي نهين.

52.3 جنهن لاهور جون ٻتيون نه ڏٺيون، سو جڻ جائو ئي نه.

53. مڪلي، عاشقن جو مقام. (چوڻي)

دنيا جي وڏي ۾ وڏي مقام/ قبرستان مڪليءَ ۾، الله جا سچا عاشق ۽ برگزيده اولياءَ، لکن جي تعداد ۾ دفن ٿيل آهن. جنهن سبب ائين مشهور ٿيو آهي.

ڪن ماڻهن جو خيال آهي ته هر جمعي رات، مڪلي جي استان تي، عبدالله شاه غازي يا شاه مراد شيرازي جي مقبرن تي ماڻهن جا ميڙاڪا ٿيندا آهن. جتي زائرين سان گڏ، دنياوي عاشق به اچي مڙندا آهن. جنهنڪري اتي، نه ڪرڻ جهڙيون حرڪتون به ڪرڻ ۾ ايندڙيون آهن. جنهن سببان ائين مشهور ٿيو آهي.

مطلب:

53.1 مڪليءَ جي مقام ۾ دفن ٿيلن منجهه اڪثريت ٻاهران آيل عاشقن جي آهي.

54. مني، ڪوپ ڪني. (چوڻي)

مني: چپي يا مني نڪ واري عورت.

ڪوپ ڪني: ڪک جي خراب، چڱو اولاد نه ڄڻيندڙ.

جيڪا عورت منهن مهانڊي ۾ موچاري ناهي، تنهن جو اولاد به شڪل شبيهه ۾ موچارو نه ٿيندو آهي.

مطلب:

54.1 ڪانءَ جو اولاد ڪانءُ ئي ٿيندو.

54.2 جنهن جي ظاهري شڪل/ صورت سهڻي ناهي، سو ڳڻن/ لڇڻن ۾ به چڱو نه هوندو.

55. مينهن پنجين، وٺي ڪر هنجين. (چوٽي)

مينهن پنجين: اها مينهن جيڪا پنجون پيٽ ويايل هجي.

وٺي ڪر هنجين: پلي وٺي ڊارجي.

مينهن جلد ڪراڙي نه ٿيندي آهي. جيڪڏهن پنج پيٽ به ويايل آهي، تڏهن به وٺي ڊارجي. منجهانئس فائدو پوندو. ٻه يا ٽي پيٽ ويايي ته مُور ته موٽائيندي پر منافعو به ڏيندي.

مطلب:

55.1 گهر ۾ حلال مال ڊارڻ سان فائدو آهي.

56. نام پِني جو، ڳام ڏاتار جو. (چوٽي)

نام: نالو.

ڳام: ڳان، ڳائون، ڳوٺ.

پير پني جو نالو سلطان شاهه عالم آهي ۽ ڏاتار جو نالو جميعل شاهه ڏاتار آهي. ٻنهي بزرگن، هڪ ئي ماڳ تي رهڻ جو معاهدو ڪيو هيو. جنهن ۾ پير پني جام ڏاتار کي چيو: ”نام همارا، ڳام تمهارا“.

هاٽي درگاهه ۽ مقام جي مشهوري، پير پني جي نالي جي پنيان آهي، جڏهن ته ڳوٺ جو نالو ڏاتار پنيان آهي.

مطلب:

56.1 ڪوهي ڪنگهار جي، نالو نارائڻ جو.

57. نر ننگر، نار نصرپور، نرت نورائي،
هلي ڏسو جوڻ، جتي ڪپهه جو واپار آ جائي (چوٽي)

نر: مرد

نار: عورت

نرت: چڱي نيت

ننگر: ٺٽي جو اصلي ۽ قديم نالو

نصرپور: اڳي حيدرآباد ضلعي جو شهر هيو ۽ هاٽي ضلعي ٽنڊو الهيار جو شهر آهي.

نورائي: ٽنڊو محمد خان تعلقي جو ڳوٺ نورائي شريف

جُوڻ: بدين طرف واقع پراڻو شهر.

ٺٽو شهر، مردن جي علم ۽ سونهن سببان، نصرپور عورتن جي سگهڙائپ سببان، نورائي شريف چڱي نيت وارن جي ۽ جوڻ شهر ڪپهه جي وڏي ۾ وڏي واپاري مرڪز هئڻ ڪري مشهور هيا.

مطلب:

57.1 ڪي شيون، ڪن شهرن جي شهرت جو سبب به بڻبيون آهن.

58. نيات آهي، ڳت ڳنگا. (چوٽي)

نيات: پنهنجي قوم.

ڳت: عادت، روش، رسم.

ڳنگا: هندوستان جي هڪ درياهه جو نالو. جنهن جي جل کي هندو مذهب وارا پاڪ ۽ پويتر سمجهي، منجهس سنان ڪندا آهن ۽ پاڻ ڪان پاڪ ٿيندا آهن.

پنهنجي قوم جي ماڻهن جي هر اوڻائي برداشت ڪرڻ يا سهڻ گهرجي. سندن لاءِ ڳنگا نديءَ وانگر لاپائتو ٿيڻ واري عادت ڊارجي. جيڪڏهن قوم جون اڳلايون يا اوڻايون برداشت نه ٿي سگهن ته ماڻهوءَ کي برادريءَ مان نڪري وڃڻ گهرجي.

مطلب:

58.1 قوم جو دشمن نہ ٿيڻ گهرجي.

59. واھ ڙي ٻاٻرا، تنهن جي پت ۾ گيھ (چوڻي)

نئي ضلعي اندر، تعلقي شاھ بندر، تعلقي سجاول ۽ تعلقي ميرپور ساڪري جي ديھ ٻاٻڙڪي ۾ ٻاٻڙن جا وڏا ڳوٺ آهن.
شاھ بندر جي ٻاٻڙن واري هڪ ڳوٺ جي ٻاٻڙي، سنگتين جي دعوت ڪئي، پت ۾ گيھ گهٽو وڌائين، جنهن تي سندس ڏاڍي تعريف ٿي، جيڪا ضرب المثل ٿي وئي.
ٻي روايت مطابق: پت ۾ موراڳو گيھ ئي نہ وڌائين، جنهن تان ساڏين/ دعوتين ٺوڪيندي ائين چيس.

مطلب:

59.1 جيڪڏهن ڪنهن شاديءَ وغيره جي پت ۾ گيھ گهٽو استعمال ٿيل هوندو آهي تہ ان جي تعريف لاءِ اهي لفظ ڪتب آندا ويندا آهن.

60. واڻيو پنج نہ سهي، پنجاھ سهي. (چوڻي/ پهاڪو)

پڪو دڪاندار پنج روپيا گهٽ ڪري، نقد تي وڪڻڻ ڪان، پنج روپيا چاڙهي اوڌر تي ڏيڻ لاءِ تيار هوندو آهي. جنهن سبب سندس پنجاھ روپيا اوڌرن ۾ ڪاچي ويندا آهن ۽ پوءِ ڪيس برداشت ڪرڻا پوندا آهن. جڏهن تہ نقد سودي وارا پنج روپيا ڪانئس برداشت نہ ٿيندا آهن.

مطلب:

60.1 واڻيو مال رکي ڪنو ڪري، پنجاھ جو نقصان ڪندو، پنج روپيا کس ڪائي نيڪال نہ ڪندو.

60.2 رکي پچتائڻ ڪان، وڪڻي پچتائڻ چڱو آهي.

61. وياھ وياڻي، پيرا پاڻي. (چوڻي)

وياھ: ويساک، هندي ٻئي مهيني جو نالو.
وياڻي: ڻاڻي، صبح صادق يا پرھ-ڦٽيءَ جي مهل.
پيرا پاڻي: پير پسڻ جيترو پاڻي.
ڪاري جي طرف مشهور آهي تہ ويساک جي مهيني ۾ صبح صادق يا پرھ-ڦٽيءَ مهل، درياھ مان پاڻي لاٿ ڪري ويندو آهي ۽ پيرن پسڻ جيترو مس وڃي بچندو آهي.

مطلب:

61.1 ويساک ۾، لاڙ طرف، پاڻيءَ جي کوٽ رهي ٿي.

62. وندر مٽي وانت، پوءِ ويري بہ مان جها ياءُ. (جتڪي، پهاڪو)

وندر: هنڌ يا ماڳ جو نالو، بلوچستان جو علائقو.
مٽي: لنگهي.
وانت: ألهندي.
ويري: دشمن.
مان جها: منهنجا.
ياءُ: سڄڻ.
وندر جي علائقي کان اولھ طرف ٽپڻ بعد، دشمن بہ منهنجا يائر آهن. سسئيءَ جا ڏير، جيڪي سندس پنهل جا يائر هيا ۽ ساڻس دوکو/ دشمني ڪري ويا، سي وندر کان اولھ طرف جا رهاڪو هيا. وندر ٽپي وٺن پهچڻ کي يائرن وٽ پهچڻ پئي سمجهيائين.

مطلب:

62.1 اڻ ڏٺي ڏيھ تي وڃجي تہ اتي جي رهاڪن کي يائرن وانگر سمجهجي، پوءِ پلي هو برايون ئي ڪن.

63. ويڄنئون وئي، تي وهيٽي سڄڻين (پهاڪو)

جڏهن بيماري چوٽ چڙهي ويندي آهي ۽ حڪيمن وٽان لادعوىٰ ٿبو آهي، تڏهن سڄڻ ڏانهن رجوع ڪبو آهي. ائين ڪرڻ بہ جڻ پيش نہ پوڻ برابر آهي. سڄڻن يا اصلي مالڪن کي، حڪيمن ۽ طبيبن وٽ تات پوڻ کان اڳي سارجي.

مطلب:

63.1 بيا در پيٽڻ کان اڳ، سڄڻ جو در پيٽجي.

64. وير مَ لاهي ويهُ، متي اَر اوڙاهہ. (پهاڪو)

وير: دير، ويسلو.

مَ : نہ.

لاهي: ڪري.

اَر: درياهہ جو وَيرُ.

اوڙاهہ: اونهو، اٿاهہ.

اڳيان درياهہ جو اونهو وير پيو اچي، ويسلو نہ ٿيءُ، متان ٻيڙو ڦاسائي ويهين.

مطلب:

64.1 تتيءَ تڏيءَ ڪاهجي، سستي ڪري ٿاٽو نہ ٿارجي.

65. هورن هاڙهو لنگهيو، ڳؤرون پاسي ڳوٺ. (جتي، پهاڪو)

هورن: سورن، تڪليفن.

هاڙهو: جبل جو نالو.

ڳؤرون: نانگ ٻلائون.

سورن ۽ تڪليفن وارا، سسئي وانگر هاڙها جبل ۽ نانگ ٻلائون اورانگهڻ کان ڪين گهٻرائيندا آهن. سر تريءَ تي رکي، اوڙاهہ ۾ ڪاهي پوندا آهن ۽ وڃي منزل مقصود تي پهچندا آهن.

مطلب:

65.1 هر حال ۾ محنت ڪرڻ گهرجي. هٿ هٿ تي رکي ويهي رهڻ نہ گهرجي.